

A i runga i te tikanga o te utu o te whenua e toe ana kia tatou, i tahuri maua i o maua korero tuatahi ki te whakakore te whakaaro tawhito, era e puta nui mai etahi moni nui rawa a muri ake nei i runga i te hoko o taua whenua. A i whakaaturia e maua i runga i te Parihaka Poraka he rawa taua whakaaro, a e kore rawa e nui nga moni puta mai hei whakahoki mo nga moni e pau haere ana. A ahakoa kua whakanui e maua to maua whakaaro mo nga whenua pai e toe nei i te Waimate Mania wehewehenga e kore e nui te rere ke inaianei nga kupu i hoatu e maua ki a koe, i Maehe, e Te Kawana. I runga i te whakaaro o nga korero a Te Hamapere, te Tumuaki Kairuri, i korero nei i runga i tona tu kaiwhaki, ko nga moni e puta mai e kore e nui.

Ko nga tuhituhi a Te Hamapere i tuku mai ai mo te whenua i waenganui o Hangatahau awa me Waingongoro, a i ki a ia, ko te utu o te katoa e tae ana pea ki te 675,000 pauna moni. Me tango iho i tenei i te tuatahi nga Poraka e rua i whakahokia kia Matakatea me Ngamahanga, ko nga utu 190,750 nga pauna moni, a kua tirohia tona utu i muri nei, a kua kua e 105,500 pauna moni, huia enei ka 289,000 pauna moni. A me tango mai ena i te 675,000 pauna moni, a toe ake 386,009 pauna moni, ko tenei pea te nui o te wahi o waenganui o Hangatahau awa me Waingongoro. A ko nga tuhituhi tuarua, tuatoru a Te Hamapere e mea nei ki nga whenua riro i te rau o te patu i uta, era e kitea ina tangohia mai te 22,000 pauna moni pea mo te whenua hei whakarite i te whakatau ki te Hauraro o Waitara. Kahore i rahi ake i te 233,000 hei hono atu ki te 386,000 pauna moni kua kua nei. Kahore pea e tika ki te kiia, ara, ki ta maua whakaaro, ko te utu o te whenua katoa e toe ana o roto o te whenua riro i te rau o te patu, e tae ki te toru koata miriona. Engari kua nui atu i tena nga moni o te Koroni i pau i taua mea.

(2.) *Etahi atu mea hei whakaarohanga.*

Ki te mea ka kore e nui te moni, te whenua ranei i tau ki te Karauna ina oti ona kupu hoatu te whakarite, era e he ki te mea ka kiia ma te whenua o te Karauna e noho nui ai te tangata. E mea ana maua era e nui atu pea te noho o te tangata ki nga Rahui.

I enei tau katoa, kahore i tika te whakamahinga o nga Rahui, engari e tika te kupu kahore rawa i mahia. Tera ano te Komihana mo nga Rahui Maori, a i ia tau e tukua ana ana pukapuka whakaatu mo nga Rahui ki te aroaro o te Paremete. Kahore he tikanga o roto. Ko enei whenua nui ka tukua ki nga tangata Maori o te Takutai ki te Hauauru me mahi i tetahi ara ke.

I ta maua korero ki nga tangata Maori i te Hui i Pepuere, i kiia atu kia ratou nga mea hei tohu-tohu atu ma maua ki a koe, e Te Kawana. "Ina puta te wa hei whakanoho i nga tangata kainoho ki te Mania, era nga tangata o nga Iwi e rua e hiahia ki te rihi i etahi wahi o nga Rahui. Era e tika tenei kia riro ai he moni ma nga tangata Maori i tenei taha (ki te Hauraro) o Waingongoro, mo a ratou whenua, kia pera hoki me nga tangata o tera taha o te awa e kai ana. A kua kite maua kua tukua enei whenua i tera taha o te awa, a kahore i rite nga moni, notemea kahore i ata tukua i runga i te ata whakaaro me te ata tiroiro. Na, ko ta maua tohutohu tenei ki te Kawana, ki te mea ka hiahia te tangata Maori ki te reti i tetahi wahi o te whenua kua rahuia, me reti i runga i nga tikanga; me ata whakaaaro a muri ake nei, kia puta ai hoki nga reti a nga Pakeha ki nga tangata na ratou ake te whenua, a kia riro nga reti tika, a kia kaua e riro i te tangata kotahi te whenua nui. A hei kona hoki tiroitirohia ai tetahi tikanga mo nga kura, kia rite tahi ai hoki nga pai e tau ana ki nga tamariki Maori ki to nga Pakeha. A, ma te Paremete te kupu kia hoatu ranei etahi o nga moni i kiia nei e Te Kuini mo nga tangata Maori ki enei kura. Ki te penei era e tika kia whakaae mai te iwi kia waiho nga moni o te reti, kia waiho tetahi wahi mo te kura kei taunu mai nga tamariki, ina kaumatua ratou, kei ki i wareware tatou katoa kia ratou i to tatou whakariteritenga i te whenua i tenei ra.

Ko te tikanga tenei a maua mo nga Rahui Hono tonu. I runga i te mahi tika, a i runga i te whakahoia mai o nga tangata Maori kia rite ano te pai me te whenua o te Karauna hei nohoanga Pakeha. Ehara i te mea hei here whenua nui i penei ai ta maua tikanga. E mea ana ta maua whakaaro auu atu na wai ranei te whenua, heoi ano kia nohoia e te tangata: a i runga i nga moni puta ki te Kawana-tanga, ehara tena i te mea hei whakaaro tuatahi. He maha nga kainoho i te whenua e ki ana engari te reti roa i te hoko, a te utu haere roa i runga i te whenua penei te pai. I kite maua i te hiahia nui o nga tangata Maori ki te reti i o ratou Rahui. He iti te moni e riro ana i te iwi: ko te nui nga e riro ana i nga Rangatira. I runga i te pukapuka a Te Pereki (Hawhekaihe) e puta penei ana te kupu a nga tangata Maori "Me rapu e te Kawanatanga inaianei i tetahi tikanga hei pupuru i te hoko, i te rihi ranei o nga kainga me etahi atu wahi. Ki te kore era e retia, e hokona ranei i runga i te tono kaha, i te tinihanga ranei, nga wahi e noho tonu ana nga tangata i runga. Kua penei ano i Whanganui; a ko te take nui tenei o te haere o nga tangata o Whanganui ki Parihaka." Inaianei e whakaaro ana maua me reti kau te whenua, a kaua e whakaaetia te hoko: otira, pehea ranei nga tikanga whakarite me noho nga kai-reti maha, a me taiepa, me ngaki kia kore ai nga wahi nui e riro i te tangata hei mahi moni mana i etahi atu tangata. Ko te mea tika ko te karanga i nga iwi hei hoa whakarite i nga tikanga, kia tau mo tetahi mo tetahi iwi; kia uru tahi mai ratou ki te rapu i te tikanga e nui haere ai te whakanoho tangata: a kia mohio ratou ki te mea ka waiho ratou hei tangata waihi whenua nui, ko te mea pai kia mahia te whenua, a kia mutu te ahua koraha.

Tenei ano, me rapurapu te Kawanatanga i te tikanga wehewehe o te mana o ia Hapu. E kore e marama te whakariterite te mana o ia tangata i nga wahi katoa; kahore te tangata i tatu noa ki tenei. Otira, e taea te wehewehe o nga whanau o nga Hapu i runga i to ratou noho i to ratou mahi, a era e waiho hei haringa ngakau ma te tokamaha, ki te peneitia. Ko te mea tuatahi tenei i tukua ki to maua aroaro, a tuku tonu mai i nga ra katoa i tu ai ta maua Kooti. Ki mai ana a Meiha Paraone kia maua: "I mahi ahau i nga reti whenua, a i rapu, ko wai ranei nga tangata na ratou te Rahui. I whakakorea taku mahi e Te Hiana i runga i tona kupu ki nga tangata Maori i nga marama tekau ma waru kua pau nei, i tona kupu ka tukua e ia tetahi Tiati o te Kooti Whakawa Whenua Maori, tetahi atu tangata ranei, me whakamana kia rapua nga tangata na tatou tetahi, tetahi Rahui. Kahore i tukua mai he tangata pena." I hono tonu ta maua ki atu, era e whakaritea te wehewehenga o nga Rahui. Kahore pea tenei i te hiahia e nga rangatira, engari ko etahi tangata o te Hapu nga mea e hiahia ana kia peneitia, a era e pera katoa ratou ki te kore matakau. E nui ana nga kino inaianei: Ko te Rangatira i nui, ko te Hapu i kore noa iho. He mahi kino puremu noa te mahi a te Hapu, a kei te iti, kei te kino haere nga tamariki. Ki tonu atu enei kupu kua tukua ki to aroaro, e Te Kawana, i nga kupu whakahe, rereke nga ahua o te whakahe, a ko taua mea ano—ko te kupu kau mo te hoatu, i tau kau ki te